

2019-193

Archeologienota Leuven Hertogensite openbaar domein fase III

Programma van Maatregelen

Bert ACKE en Maarten BRACKE

12-1-2021

1. Gemotiveerd advies

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en betreft een aanvraag voor een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen op een deel van de Hertogensite te Leuven (provincie Vlaams-Brabant), meer bepaald de aanleg van de openbare ruimte fase III. De site is gelegen in een archeologische zone (de historische stadskern van Leuven), de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunningsaanvraag betrekking heeft, bedraagt meer dan 300m² en de geplande bodemingrepen zijn groter dan 100m². Bijgevolg dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Deze archeologienota bouwt verder op de krijtlijnen voor het verdere archeologische traject van de Hertogensite die werden beschreven in de bekrachtigde archeologienota die hoort bij de aanvraag voor verkavelingsvergunning van de totale Hertogensite.

Het plangebied is 3131m² groot en bestaat uit een westelijk (1953m²) en een oostelijk deel (1178m²), die net niet aansluiten op elkaar. Beide delen zijn zeer onregelmatig van vorm en zijn te situeren in de zuidwestelijke hoek van de Hertogensite, tussen de Kapucijnenvoer in het westen, de Minderbroedersstraat in het zuiden en de overwelfde Dijle Tweede Arm in het oosten. Het projectgebied wordt daarnaast omgeven door gebouwen, binnentuinen en verhardingen. Het westelijke deel van het terrein is deels verhard, deels bebouwd, ook zijn hier een aantal bomen aanwezig. Het oostelijk deel is onbebouwd en 'braakliggend'. Recent werd in de noordelijke zone van beide delen een gebouw en verharding gesloopt; dit gebouw strekte zich verder uit naar het noorden en was deels in het oostelijke deel van het plangebied gelegen.

Het plangebied, gelegen aan de westelijke oever van de Dijle Tweede Arm, werd pas bij de tweede stadsuitbreiding (ca. 1360) bij de stad Leuven opgenomen. Het plangebied was vermoedelijk onbebouwd tussen de 16de en eind 19de-begin 20ste eeuw, en waarschijnlijk grotendeels in gebruik als tuin. Gebouwen lijken er in die periode niet aanwezig te zijn in deze tuinzone, ook niet op de 19de-eeuwse kaarten. Mogelijk waren er wel gebouwen aanwezig langs de Minderbroedersstraat op de plek waar het plangebied 2 uitwegaan heeft naar deze straat, maar dat is niet met zekerheid vast te stellen. In de loop van de 20ste eeuw krijgt het plangebied zijn huidig uitzicht, recent werd het gebouw op de grens van het westelijke en het oostelijke deel afgebroken. Hoe het terrein eruitzag tussen de late middeleeuwen en 16de eeuw is op basis van historische bronnen niet te achterhalen. Vermoedelijk was dit een eerder drassig gebied, waarschijnlijk diende het aanzienlijk te worden opgehoogd om bewerkbaar te maken. In het westelijke deel van het plangebied, op de hoek van de Kapucijnenvoer en de Minderbroedersstraat, was in de 18de en 19de eeuw de voormalige kruidentuin gelegen. In het kader van de vergunningsaanvraag werd een tuinarcheologisch onderzoek uitgevoerd door tuin- en landschapsarchitect Stefan Vidts, met de bedoeling te achterhalen hoe de oude kruidentuin was ingericht. Er werden echter geen sporen, bronnen of plannen gevonden die verwijzen naar de indeling van de tuin en de aanwezige plantensoorten ten tijde van deze tuin (1739-1819). In 1819 verhuisde de tuin naar de overkant van de straat. Vlak naast de voormalige tuin bevindt zich pal op de hoek van de Minderbroedersstraat met de Kapucijnenvoer het amfiteater voor de Anatomie dat in 1744 werd

opgetrokken. Het gebouw werd tot 1877 voor anatomisch onderzoek gebruikt. Dit Anatomisch Theater valt net buiten het onderzoeksgebied.

Op de Hertogensite werd enkele jaren geleden een grootschalig proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, waarbij ook enkele sleuven werden aangelegd in het westelijke deel van het plangebied. Hierbij werd een 18de-19de-eeuwse ophoging aangetroffen tot op ca. 1,5m diepte. De moederbodem werd niet bereikt, o.a. door een hoge grondwaterstand. In 1 proefput werd op ca. 2m diepte een bakstenen geweld, vermoedelijk van een oude riool, aangetroffen. In het rapport van het proefsleuvenonderzoek wordt geadviseerd om de werken in deze zone archeologisch te laten begeleiden indien deze dieper gaan dan 1,50m.

Het plangebied strekt zich uit van de vroegere kruidtuin in het westen tot aan de Dijle Tweede Arm. Hoewel voornamelijk het westelijke deel sterk is opgehoogd en het plangebied vermoedelijk lange tijd onbebouwd was en in gebruik als tuin, kunnen er zich toch relevante archeologische sporen en structuren bevinden in de bodem. Dit werd reeds aangetoond bij het eerdere proefsleuvenonderzoek, met de vondst van de bakstenen riolering. Daarnaast kan ook gedacht worden aan sporen van typische activiteiten die kunnen gerelateerd worden aan een onbebouwd stuk grond aan de achterzijde van woningen, zoals afvalkuilen, sporen van de ambachtelijke activiteit, e.d. Aan de Dijle Tweede Arm kunnen mogelijk water-gerelateerde sporen aanwezig zijn, zoals kademuren, beschoeiingen, aanlegsteigers, e.d. Hoewel aan het plangebied geen zeer hoge archeologische verwachting kan gekoppeld worden zoals dat bvb. op een eeuwenlang bebouwde locatie in stadskern wel het geval kan zijn, heeft het plangebied zeker een archeologisch potentieel voor sites met grondsporen uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. Belangrijk om aan te stippen is bovendien dat ter hoogte van het af te breken Sint-Pietersziekenhuis, iets ten noordoosten van het plangebied aan de andere oever van de Dijle Tweede Arm, in 1980 Romeinse vondsten *in situ* aan het licht zijn gebracht, de enige gekende site uit die periode die ooit gevonden werd in de Leuvense binnenstad. Er zijn geen aanwijzingen dat er steentijdsites aanwezig zijn binnen het plangebied. In hoeverre de huidige inrichting van het terrein eventuele sites heeft vernield, is op dit moment niet vast te stellen.

Het plangebied wordt ingericht als deel van het openbaar domein dat hoort bij het groter stadsontwikkelingsproject op de Hertogensite. Bij dit grotere project wordt de huidige invulling van de site volledig aangepast: de Dijlearm wordt opnieuw opengelegd, bestaande gebouwen worden afgebroken en nieuwe worden bijgebouwd, en er wordt een nieuw circulatieplan uitgerold over de site, waarbij getracht wordt om gemotoriseerd vervoer zo veel als mogelijk van de site te weren. Ook de inrichting van het plangebied past hierin; beide delen van het plangebied worden opgenomen binnen de openbare ruimte. Ze zullen dienst doen als ruimte voor wandelen en fietsen, maar tegelijk ook toegankelijk zijn voor noodzakelijk verkeer zoals brandweer, ziekenwagens en vuilnisophaling.

In eerste instantie zal op het plangebied de huidige inrichting worden verwijderd: gebouwen worden gesloopt, verharding opgebroken, bomen gerooid (1 lindeboom wordt verplant op de site). In het kader van de ontwerpplannen wordt het plangebied opgedeeld in 3 deelzones: zone A in het westen van het westelijke deel, zone B in het oostelijke stuk ervan, en zone C komt overeen met het oostelijke deel van het plangebied. Deze opdeling in zones heeft vooral te maken met de uiteindelijke gelijkvloerse invulling van het terrein. Sowieso zal over het volledige plangebied, en dus in alle deelzones, een riolering worden aangelegd, wat een bodemingreep van ca. 2m diepte zal betekenen, en een ondergrondse leidingstrook.

In zone A wordt ingezet op de herinnering aan de eerste botanische tuin die hier vroeger aanwezig was, door het inrichten van een aantal plantvakken in een regelmatig raster in het noorden van de zone, en een groenzone in de zuidwestelijke hoek. De rest van het terrein wordt verhard. Het maaiveld in deze zone wordt stelselmatig verlaagd van west naar oost, om aan te sluiten op het huidige lagere niveau in zone B. Het Anatomisch Theater, een historisch gebouw van de KU Leuven dat net ten zuiden van zone A is gelegen en dus geen deel uitmaakt van het plangebied, zal gerestaureerd worden waarbij de originele vloerpas wordt hersteld. Deze ligt 70cm lager dan de huidige vloerpas. Om de aansluiting van zone A op deze lagere vloerpas vlot te laten verlopen, wordt doorheen de groenzone een trap aangelegd.

Ook in zone B wordt het maaiveldniveau iets verlaagd. Het hoogteverschil met de hoger gelegen tuinen ten westen wordt hierdoor nog versterkt, wat opgevangen wordt met een gemetselde keermuur, bovenaan afgewerkt met een groene berm. In het noorden van zone B wordt een vuilnisstraat voorzien, waarbij 6 afvalcontainers in de grond worden ingewerkt. Zone B zal bestaan uit een verhoogde groenberm langs het westen, en verharding in het oosten.

Zone C sluit aan bij de open te leggen Dijle en zal voornamelijk bestaan uit verharding, als antwoord op de groene oever aan de overkant van het water. Op de verharding worden langs de Dijle verschillende fietsenstallingen voorzien, aangezien op deze plaats fietsers en wandelaars vanuit de Minderbroedersstraat toekomen op de Hertogensite. Ook worden een aantal bomen aangeplant. Om aan te sluiten op de historische – lagere – vloerpas van het naastgelegen Pathologisch Instituut wordt een trap en een helling voorzien. Ter hoogte van deze helling wordt langs de Dijle een getrapte kademuur aangelegd.

Op het volledige plangebied vinden diepgaande bodemingrepen plaats: aanleg van de riolering en de leidingsstrook in alle deelzones, niveauverlagingen in deelzone A en C, uitgravingen voor ondergrondse afvalcontainers in deel zone B. De kans dat er hierbij archeologische sporen en structuren worden geraakt en beschadigd, is niet onbestaande. Omdat op de Hertogensite reeds een proefsleuvenonderzoek heeft plaatsgevonden, waarbij ook informatie die van toepassing is op het plangebied werd gegenereerd, wordt geadviseerd om op het terrein een werfbegeleiding in te richten. Dit is een bijzondere vorm van de archeologische opgraving, waardoor ze onderworpen is aan dezelfde decretale bepalingen als de opgraving. De werfbegeleiding heeft als doel om het archeologische bodemarchief maximaal te registreren en te onderzoeken, daar waar een volwaardige archeologische opgraving niet mogelijk of opportuun is. Een volwaardige opgraving is niet noodzakelijk om het kennispotentieel dat aanwezig is op het terrein te realiseren, hiervoor volstaan beperktere registraties. De keuze om te opteren voor een werfbegeleiding is conform de bekrachtigde archeologienota die hoort bij de aanvraag voor verkavelingsvergunning van de totale Hertogensite, en sluit ook aan bij het advies in het rapport van het sleuvenonderzoek en bij het advies in de archeologienota horend bij de inrichting van de openbare ruimte net te noorden van deelzones B en C.

De redenen om tot dit advies te komen zijn:

- Gezien een groot deel van het plangebied lange tijd onbebouwd was en in gebruik als tuin, heeft het plangebied een eerder lage archeologische verwachting.
- Het belang van dit deel van de Hertogensite schuilt in de potentiële reconstructie van de geschiedenis van het landgebruik: hoe evolueert het plangebied van een ligging aan de oever

van de Dijle, buiten de stad, naar een terrein dat in de 14de eeuw werd opgenomen binnen de stad en op een bepaald moment werd omgevormd naar een tuin? Ging deze evolutie gepaard met ophogingen/afgravingen? Wat is de verstoringsgraad veroorzaakt door de huidige bebouwing? Is er een natuurlijke evolutie te herkennen in de loop van de Dijle? Zijn er nog restanten van de kruidtuin terug te vinden?

- De aard van de werken (rioleringsleuf, uitgravingen in helling) zorgt ervoor dat een werfbegeleiding meer aangewezen is dan een integrale opgraving.

Bovenstaande bemerkingen en vragen tonen aan dat voor het plangebied een werfbegeleiding zal volstaan om tot een maximale archeologische kennisvermeerdering te komen, hiervoor is het niet noodzakelijk een dure en tijdrovende archeologische opgraving in te richten.

De te volgen strategie en de onderzoeksvragen worden hieronder besproken.

2. Administratieve gegevens en afbakening

Locatiegegevens: Vlaams-Brabant, Leuven, Hertogensite (tussen Minderbroedersstraat, Kapucijnenvoer, Brusselsestraat, Dijle Derde Arm).

Lambertcoördinaten onderzoeksgebied: X: 172693,23 en Y: 174178,00; X: 172915,45 en Y: 174283,09

Oppervlakte plangebied: westelijk deel: 1953m²; oostelijk deel: 1178m²; totaal: 3131m²

Kadastergegevens: Leuven, afdeling 4, sectie D, percelen 49R, 49Y, 16V, 1279A, 16T, 96X

Het gehele plangebied komt in aanmerking voor werfbegeleiding.

Figuur 1 Afbakening van het plangebied (bron: geopunt.be).

3. Plan van aanpak werfbegeleiding

3.1. Vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om de archeologische sporen te karteren en onderzoeken. Volgende niet-limitatieve vraagstellingen dienen hierbij vooropgesteld te worden:

- Hoe is de bodemopbouw?
- Zijn er aanwijzingen dat de Dijle vroeger een andere loop had ter hoogte van het plangebied? Hoe manifesteren deze aanwijzingen zich? Zijn deze van menselijke of natuurlijke oorsprong? Kunnen deze gedateerd worden?
- Zijn er waterloop-gerelateerde structuren aanwezig zoals oeverbeschoeiingen, kades, andere infrastructuur,...? Wat is de datering en functie ervan?
- Hoe zag het landschap er uit voor de stadsontwikkeling?
- Hoe evolueert het plangebied van een ligging aan de oever van de Dijle, buiten de stad, naar een terrein dat in de 14de eeuw werd opgenomen binnen de stad en op een bepaald moment werd omgevormd naar een tuin? Ging deze evolutie gepaard met ophogingen/afgravingen?
- Wat is de verstoringsgraad veroorzaakt door de huidige bebouwing?
- Wat is de aard, omvang, datering en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Welke spoorcategorieën zijn aanwezig? En tot welke functie behoren deze (bewoning, begraving, artisanaal, ...)? Welke structuren kunnen onderscheiden worden (gebouwen, waterputten, kuilen, ...)?
- Kunnen sporen of vondsten van artisanale activiteiten onderscheiden worden?
- Uit wat bestaat de materiële cultuur en kan dit iets leren of het gebruik van de site en de bewoner(s)? Tot welke groep, type, baksel, ... behoort het aardewerk?
- Uit welke periode dateren de vondsten? Kan er een functionele interpretatie aan gegeven worden?
- Lenen vondsten zich tot een conservatie? Wat is hun meerwaarde?
- Kunnen bepaalde sporen verder natuurwetenschappelijk onderzocht worden? Wat is hun meerwaarde? Welke vormen van natuurwetenschappelijk onderzoek zijn van toepassing (¹⁴C-datering, macrobotanisch, pollen, dendrochronologie, houtsoortbepaling, antracologie, petrografie, XRF, slijpplaatjes, archeozoölogie, archeomagnetisme, ...)?
- Welke specifieke activiteiten hebben in het onderzoeksgebied plaatsgevonden? Wat zijn de materiële aanwijzingen hiervoor? Passen deze in de historische context van de locatie? Zijn er restanten te vinden van de voormalige tuinfunctie van het plangebied? Zijn er in het westelijke deel sporen te vinden van de 18de-19de-eeuwse kruidtuin? Kent de site een Romeinse component?
- Wat zeggen de aangetroffen vondsten over de welstand, levenswijze, sociale, economische en culturele achtergrond van de bewoners/gebruikers van het plangebied gedurende hun gebruiksperiode?
- Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?

- Sluiten de resultaten aan bij eerder archeologisch onderzoek uitgevoerd op en nabij de Hertogensite?
- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen de kennis over de ontwikkeling van de Hertogensite, en bij uitbreiding, van de stad Leuven?

3.2. Plan van aanpak (onderzoeksstrategie, -methode en –technieken)

De bovengrondse sloop van het gebouwenbestand binnen het plangebied kan gebeuren zonder werfbegeleiding. Opbraak van vloerplaten en verhardingen dient te gebeuren met archeologische begeleiding. Indien de erkende archeoloog echter kan vaststellen dat de gehanteerde methode voor de opbraak geen schade zal berokkenen aan het archeologisch erfgoed, of indien er geen archeologisch relevante lagen en sporen aanwezig kunnen zijn net onder de verharding, dan kan beslist worden dat de opbraak kan verder gezet worden zonder begeleiding. Alle andere graafwerken gebeuren onder archeologische begeleiding, met 1 uitzondering: in deelzone A dient de begeleiding pas te gebeuren bij de graafwerken die dieper gaan dan 1,5m onder het huidige maaiveld.

De begeleiding wordt uitgevoerd door minimaal 2 archeologen. Indien er interessante bodemlagen of sporen worden aangetroffen die meer kunnen vertellen over de evolutie en/of het gebruik van het plangebied, dan worden de werken tijdelijk stilgelegd zodat deze zaken op een archeologisch verantwoorde manier kunnen geregistreerd worden. Mogelijk dient het onderzoeksteam hiervoor uitgebreid te worden. Na registratie kan er onder begeleiding verder verdiept worden.

De graafwerken gebeuren door ervaren kraanmachinisten, met een kraan voorzien van een platte bak. De grondwerkers leggen het nodige respect aan de dag voor het archeologisch team en schikken zich naar diens richtlijnen. Indien er op interessante archeologische lagen of sporen gestoten wordt, dan gebeurt de afgraving gelaagd zoals aangegeven door de erkende archeoloog. Indien de erkende archeoloog merkt dat er op sommige locaties zodanig veel verstoring is dat er geen archeologische sporen meer bewaard kunnen zijn, of dat het onderste archeologische niveau geregistreerd is, dan kan de erkende archeoloog toestaan dat de graafwerken op deze locaties verder kunnen gebeuren zonder archeologische begeleiding. Dit wordt gemotiveerd in het archeologierapport en het eindverslag.

De opmetingen gebeuren met GPS of Total Station. Alle archeologische sporen, of andere zaken die relevant zijn voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen, worden geregistreerd zoals voorgeschreven in de Code van Goede Praktijk versie 4.0. Alle profielwanden worden geregistreerd. De staalname en conservatie gebeurt volgens de bepalingen zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk. De staalname en de selectie welke stalen verder onderzocht dienen te worden, gebeurt met het oog op het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Voorafgaand, tijdens en na het veldwerk overlegt de veldwerkleider met de betrokken natuurwetenschapper(s) en de conservator.

De graafwerken die archeologische begeleiding behoeven, worden uitgevoerd in 1 grote fase bij aanvang van de bouwwerken. Op die manier wordt de werfbegeleiding naar voor geschoven in de algemene planning, wat zowel de algemene coördinatie en communicatie, als de planning van de bouwwerken en van het archeologisch onderzoek ten goede komt. Bij deze fase van de graafwerken zijn diverse aannemers betrokken (sloopfirma, aannemer bouwwerken, tuinaannemer, aannemers

nutsleidingen,...), hun deelplanningen zijn op dit moment nog niet gekend. In ieder geval is een goede en tijdige communicatie tussen alle partijen (initiatiefnemer en zijn vertegenwoordigers, aannemers, erkend archeologisch bedrijf) van cruciaal belang om de werfbegeleiding op een zo vlot mogelijk manier te kunnen inplannen en uitvoeren.

Hieronder wordt nogmaals opgelijst bij welke graafwerken een archeologische begeleiding noodzakelijk is:

- Opbraak van vloerplaten en verhardingen
- In deelzone A: graafwerken die dieper gaan dan 1,5m onder het huidige maaiveld
- In deelzones B en C: alle graafwerken

Indien tijdens de werfbegeleiding blijkt dat een verdere begeleiding op sommige deellocaties geen wetenschappelijke meerwaarde heeft (bvb. archeologisch niveau reeds verstoord; werken betekenen geen verstoring van het archeologisch niveau;...), dan kan de erkende archeoloog beslissen om de werfbegeleiding op deze deellocaties stop te zetten, ook al zijn nog niet alle graafwerken beëindigd. Dit wordt nadien uitgebreid gemotiveerd in het archeologierapport en het eindverslag.

Figuur 2 Indeling in de verschillende deelzones van het plangebied (bron: initiatiefnemer). Hoewel opgenomen in bovenstaande figuur, maakt het oostelijke uiteinde van zone B geen deel uit van het huidige plangebied. In deelzone A dienen enkel de graafwerken die dieper gaan dan 1,5m onder het huidige maaiveld archeologisch te worden begeleid.

3.3. Criteria niet uitvoeren onderzoekshandelingen

Het onderzoek moet niet uitgevoerd worden indien de werken waarop deze archeologienota betrekking heeft niet doorgaan.

3.4. Schatting tijdsduur (indicatief)

Deze is afhankelijk van de voortgang van de graafwerken.

3.5. Kostenraming op basis van de geraamde tijdsduur (excl. BTW, indicatief)

Per dag veldwerk moet rekening gehouden worden met ca. 400 à 500 euro per archeoloog. Voor de verwerking wordt de helft van de totale tijd voor de begeleiding voorzien, met een minimum van 10 werkdagen voor 1 archeoloog.

Voor conservatie en natuurwetenschappelijk onderzoek moet een bedrag gereserveerd worden dat 10% bedraagt van de uiteindelijke kostprijs van het veldwerk en de verwerking, met een minimum van 4000 euro.

3.6. Gewenste competenties

- De veldwerkleider die de werfbegeleiding uitvoert heeft minstens 200 werkdagen ervaring met onderzoek op middeleeuwse stadskernsites en heeft een gedegen kennis van (post)middeleeuws vondstenmateriaal. Deze persoon beschikt over voldoende leidinggevende capaciteiten om de grondwerker aan te sturen.
- De betrokken natuurwetenschapper en aardkundige dienen ervaring te hebben met onderzoek in stadscontexten.

3.7. Bewaring archeologisch ensemble

Gedurende het onderzoek worden de vondsten als geheel bewaard in een veilige, droge en klimaatsgeschikte omgeving. Na afronding van het onderzoek wordt het archeologisch ensemble overgedragen aan de eigenaar. Deze kan het op zijn beurt en indien gewenst overdragen aan een erkend onroerenderfgoeddepot.